

Osmanlı'nın Son Döneminde Ahlak İlminin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme

An Investigation on the Place and Importance of Moral Science in the Late Ottoman Period

NURTEN KİRİŞ YILMAZ

Süleyman Demirel University

Received: 01.11.2018 | Accepted: 26.06.2019

Abstract: The Ottoman Empire has a tradition and moral structure since its foundation. In particular, it has a tradition built on the moral structure revealed by the moral structure of Islamic religion and Islamic philosophy. However, in the last period of the State, while the efforts were made to develop science and technique, it was under the influence of the West. On the other hand, this Western influence not only caused technical, military changes, but also a change in all social aspects. In our study, it will be emphasized that this change, military, technical and scientific renewal activities, transforms the moral field, causes changes and distortions from the members of the state to the general structure and education policy. From this point of view, an attempt will be made on what is the place, importance and importance of morality, which is a suggestion for preventing this corruption, moral corruption and the collapse of values.

Keywords: Ottoman, moral, moral philosophy, decency, values.

© Yılmaz, N. K. (2019). Osmanlı'nın Son Döneminde Ahlak İlminin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 9 (2), 535-552.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar) devletin vaziyetinin düzeltilmesi için çaba sarf edilirken bir yandan da ahlaki bozulmalara karşı önlem alınmaya çalışılmıştır. Batılı reformlar ile devletin askeri, siyasi ve bilimsel durumunu düzeltmeye çalışan tüm metotlar her bir koldan edinilmeye çalışılmış ancak tam anlamıyla başarılı olunamadığı görülmüştür. Bu durumun oluşmasında Osmanlı Devleti'nin gelenekçi yapısının ve İslam düşüncesinin payı olduğu düşünülmüş ve bu dönemin aydınları kendi içinde sadece Batılılaşmayı öneren Garpcıya da Batıdan tamamen koparak sadece Şarkçı olma yaklaşımını benimsemiştir. Bu iki uç yaklaşımın kendi arasında uzlaşamaması nedeniyle devletin tüm yapılarında bir arafta kalma söz konusu olmuş ve yapılmaya çalışılan düzenlemelerde bu nedenle yeterli olamamıştır. Bu durum işin politik, teknik ve siyasi ayağı gibi görünse de devlet içinde yaşayan halkın ve azınlıkların toplumsal yaşamına da sirayet etmiştir.

Batıdan devşirilen bir takım fikirler ya da -izm'ler halkın günlük hayatını da etkiler olmuştur. Çünkü devlet, siyaset, bilim, teknik, politika birbirlerine geçişkenlik sergilemekte ve bir alandaki sorun başka bir şekilde de olsa diğer alanlara etki etmektedir. Tüm bu sebeple Osmanlı'nın son döneminde Batının bilim ve ilerlemelerinden pay almaya çalışıldıkça toplum düzeni, aile yaşantısı ve dahası birey fikri değişmiştir. Özellikle Batılı insanın yaşayış şekli, giyim ve kuşamı, hal ve davranışları kopya edilmeye başlanmış şatafatlı ve israflı bir yaşam tarzı belirlemiştir. Yalnız insan aklına önem veren Pozitivist akım ve bunun yanı sıra maddeci görüşler Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısıyla örtüşmemiş bu durumda bir buhrana sebep olmuştur. Bunun farkında olan aydınlar bir yandan devletin durumu için çabalarırken öbür yandan da toplum için bir kültür felsefesi oluşturmaya gayret etmiş mecmualar, romanlar, şiirler ve kitaplar ile halkın içinde bulunduğu karmaşık duruma yanıt vermeye çalışmışlardır. Halkın eğitimi için çaba sarf edilen ve eğitimin neredeyse tüm aşamalarında felsefe ve ahlak felsefesine ya da ahlak ilmine yönelik çok fazla çalışmanın üretildiği dönem bizzat bu dönemdir. Üstelik Osmanlı Devleti'nin tarihine bakıldığında da ahlak ilmi ile ilgili pek çok özel çalışma ile karşılaşılacaktır. Özellikle İslam ahlakı, Fârâbî, İbn Miskeveyh, İmam Gazali, Kınalızade Ali Efendi, NasiruddinTusi gibi âlimlerin bu anlamda

ki çalışmaları günümüzde bile güncelliğini ve orijinalliğini korumaktadır. Hatta Saruhan, "Kelam, Tasavvuf, Fıkıh ve İslam Felsefesi birçok mesele- nin yanı sıra İslam ahlakının anlaşılmasına çalışıldığı alanlardır. Bu disiplin- lerde kavramlar ve dayandıkları epistemik kaynaklar, farklılıklar değişse de gaye birliği ortadadır. İslam Ahlak Felsefemizi Maturidi, Kadı Abdül- cebbar (ö.-1025), Dihlevi (ö.1762), Muhasibi (ö.857), İbn Arabi (ö.1240), Karafi (ö.1285), Şatibi(ö.1388)'ye başvurmadan sadece Farabi, İbn Miske- veyh ve İbn Sina ve Gazali'-den çıkarmak ne kadar sağlıklı olabi- lir?"(Saruhan, 2014: 65) diye sorarak aslında İslam ahlakının kadim bir ahlak anlayışı olduğunu ve bir bütün olarak kelam, tasavvuf ve fıkıh alanı içinde de ele alındığını ifade etmektedir.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti neredeyse her döneminde ahlak ilmine gerekli özeni göstermiş olmakla birlikte bahsini ettiğimiz çalışmamızın dönemi Osmanlı'nın son dönemi olduğu için durum farklılaşmış ve biraz daha fazla önem kazanmıştır.

1. Osmanlı'nın Son Döneminde 'Ahlak İlmi'nin Yeri

Osmanlı'nın son dönemi çöküşün hızla yaklaştığı, Batı bilimi karşı- sında yenileşme hareketleri sergileyen ve bu kanal ile ülkemize gelen bazı -izm'lerin ahlaki alanı geri plana itecek kadar öne çıkmış olduğu dönem- dir. Ülkenin askeri, teknik ve bilimsel sorunlarının dışında bu durum bile kendi başına önemli bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü bahsi geçen bu sorunlardan hareketle hem bireysel, hem de toplumsal anlamda yaşanan sıkıntılar ahlaki sorunlara sebep olacaktır ve ahlak ilmine değer verilmezse toplumsal bir kaos oluşacaktır. Gökalp'e göre,

Bir yandan Avrupa medeniyetine gösterdiğimiz "sefilce tutkunluk", diğer yandan dünya savaşının oluşturduğu mânevi çöküntüler, yüksek dinî ahlâkı sarsmağa başlamıştır. Bunun sonucu, ruhlar ve vicdanlar her türlü ahlâk duygusundan uzaklaşmıştır. Yüksek dinî ahlâkın bas- kısından kurtulan ferdî ahlâkın; başıboş atlar gibi her yöne giderek türlü, türlü kötülöklere neden olması tabii ve kaçınılmaz bir sonu- çtur. İşte fertçilik dediğimiz unsur, insanların eski bir ahlâka karşı di- rendikten sonra; ahlâk duygularından büsbütün vazgeçerek kişisel tutkuların, kişisel eğlence ve çıkarların ardından koşması demektir. Günümüzde birçok keder verici oluşlarla, henüz bozulmamış ruhları

yaralayan ahlaksızlık hareketi, işte bu bozuk fertçiliğin iğrenç bir sonucundan başka bir şey değildir(Gökalp, 1989: 28).

Öte yandan bu dönem içerisinde tercüme faaliyetleri ve yurt dışına gönderilen aydınlar aracılığıyla Batılı ahlak felsefesi kuramları ve görüşleri de ülkeye giriş yapmıştır. Yani Osmanlı aydını ahlak görüşleri bağlamında dünyadan bihaber değildir. Ancak takdir edileceği üzere Batının ahlakını almak, bilim ve tekniğinden yararlanmak ya da etkilenmek ile aynı şey değildir. Çünkü Osmanlı Devleti İslam ahlakına dayanan köklü bir gelecekte gelmektedir. Batının özellikle aydınlanma sonrası ortaya koyduğu seküler, liberal, egoist, hedonist dünya anlayışı Osmanlı Devleti'nin hem ferdi hem umumi yapısının daha da bozulmasına sebep olacaktır. Aslında onu ayakta tutan şeyin ahlakı olduğu bellidir ve eğer geleneksel ahlak köklerinden de koparsa bu durumda geri döndürülemez bir çıkmaza girecektir. Bu nedenle Osmanlı'nın son döneminde Ahlak ilmine özel bir ihtimam gösterilmiştir. Erdem'e göre, "Osmanlı'nın son devrinde ahlak ilmine çok önem verilmiş, devletin çöküşünde ahlaksızlığın ve cemiyetteki çözülmenin de büyük rolünün olduğunu anlayan vatanperver insanlar ahlak kitabı yazma ve yazdırma faaliyetine girişmişlerdi. Mübalağasız diyebiliriz ki en fazla ahlaki eser, Osmanlı'nın bu son döneminde kaleme alınmıştır"(Erdem, 2006: 13).

Özellikle Tanzimat dönemi askeri, ekonomik ve bilimsel alanda gelişmelere odaklansa da tüm bunların eğitimle bağlantılı olduğunun da fark edildiği bir dönemdir. Kaya devletin ahlaki yozlaşmaya karşı durmak için eğitim anlamında önlem alma çabasını şöyle ifade eder:

Her ne kadar Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili düzenlemeler bulunmasa da, dönemin yöneticileri geri kalmışlığın önüne geçmenin yolunun eğitimden geçtiğinin farkında idiler. Bu bağlamda eğitim ile ilgili düzenlemeler yapılırken, ahlak eğitim ve öğretimi de bundan nasibini almıştır. Ahlak dersinin mektep programlarında müstakil bir ders olarak konulması, mektepler için ahlak kitaplarının bastırılması, devletin iç yazışmalarında 'ahlaki bir yozlaşmadan' bahsedilmesi hep bu dönemde gerçekleşmiştir (Kaya, 2013: 11).

Aslında parola bellidir; ülkelerin toplumsal sorunlarının temel sebebi ahlaki yozlaşmadır. Bireylerin bireysel ve toplumsal yaşantı içindeki eylemleri eğer önemsenmezse ülkelerin gelişmesi mümkün değildir. Ahlakın kendi başına ülkelerinin durumunu yüceltirmek gibi bir hedefi yoktur.

Ama her ne zaman ahlaki boyuta ulaşmış bir toplum hedeflenir ve kurlursa sorunlar kendiliğinden ortadan kalkacak ya da en azından azalacaktır. Çünkü ahlak insanı merkeze alır. İnsandan başlar, ondan hareket eder ve hedefi insanlaşmaya, kâmil insana ulaşmaktır. Ulaşılması hayal edilen bu insanlaşma basamağındaki en önemli şey ise,ahlaki bir değer varlığı olan insanın tarafından bizzat kurulan bir yapı olmasıdır. Bu noktada sorulacak soru toplumu, devleti, politikayı, aileyi ve bütün eylemleri kapsayan ahlak ilminin ne olduğu üzerine olacaktır.

1.1. Ahlak Nedir?

Ahlak kelimesi Batı dillerine Grekçe “*ethos*”,Türkçe'ye ise Arapça “*bulk*” sözcüğünden türeyerek geçmiştir. *Ethos*, karakter, huy, mizaç anlamlarına gelirken, *bulk* sözcüğünden türeyen ahlak kavramı ise huy, mizaç, karakter, din, tabiat, seciye gibi anlamlara gelmektedir (Cevizci, 2015: 3). Özlem'e göre ise, Ahlak, Arapça ‘*bulk*’ kökünden türeyen, töre, gelenek, görenek, alışkanlık, huy, karakter anlamlarına gelir. Etik ise, Grekçe ‘*ethos*’ ve ‘*mos*’ köklerinden türemiştir ve töre, gelenek, görenek, alışkanlık, karakter, huy, mizaç gibi anlamlara gelmektedir. Bu iki sözcük etimolojik karakterleri itibariyle hemen hemen aynı anlamlara gelmekte olmasına rağmen etik, ‘ahlak’ fenomenini inceleme alanı olarak ele alındığında bu kavramlar birbirlerinden ayrılırlar (Özlem, 2004: 23). Özlem'e göre ahlak, bir kişinin, bir grubun, bir halkın, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür çevresinin belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı olarak tanımlanabilir. Etik ise, ahlak üzerine düşünmek, ahlak üzerine felsefe yapmaktır (Özlem, 2004: 17-18). Arıcan ise bu hususu ele alırken, “halkımız ‘bu ahlaksızlıktır’ sözüne çok büyük tepki gösterirken, ‘bu etik değildir’ sözüne hiç tepki vermez. Etik’in manevi bir müeyyidesi olmadığı düşünülür. Kimi zaman da etik ve ahlak eş anlamlı, biri diğerinin yerine kullanılabilen kavramlar olarak görülür. Acaba bu durum doğru mudur?” sorusunu sorduktan sonra bu iki kavram arasındaki ayrımı verdiği cevabı şöyle ifade eder:

Her şeyden önce ahlak ile etik arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. İkisi günlük konuşmalarda sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak bu ikisi felsefede farklı anlamlarda kullanılmaktadır. İngilizce’de ahlak karşılığında kullanılan ‘moral’ kelimesi, Latince ‘moralis’ kelimesinden türe-

tilmiştir. Moralis, adet, karakter, hal ve hareket tarzı demektir. İngilizce ‘ethics’ Grekçe ‘ethos’ kelimesinden türemiş olup, alışkanlık anlamında kullanılmaktadır.

Ahlak doğru ve yanlış davranış *pratiğidir*. Etik (Grekçe ethos=alışkanlık) ise doğru ve yanlış davranış *teorisidir*. Ahlaki değil etik ilkelerden; etik değil de ahlaki bir davranış tarzından söz edebiliriz. Dolayısıyla ahlak davranış kurallarını, etik de uyulması gereken ilkeleri ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle etik, bir kişinin belli bir durumda dikkate alması gereken değerlerle ilgilidir; ahlak ise bunun hayata geçirilmesidir (Arıcan, 2016: 11).

Erdem'in aktardığına göre ise, “ahlak, ‘*bulk*’ kelimesinin çoğuludur. ‘el-Hulku’ ve ‘el-hulukı’ kelimeleri lügatte: seciye, din, tabiat, insanın iç dünyası (nefis)’nı ve dış dünyasını ifade eder (Erdem, 2006: 52). Yine Erdem'in aktardığına göre, “ahlak: Nefiste (ruhta) köklü bir şekilde yerleşip kendisinden fiil ve davranışlar, düşünmeden, zorlamaya ihtiyaç duymadan, suhuletle (kolaylıkla) meydana gelen ‘Heyet-i Rasiha’ya denir. (...) (Erdem, 2006: 53). Son dönem ahlak felsefesinde ahlâk kitaplarında erdem (fazilet) kavramı, Fârâbî, Gazâlî ve İbn Miskeveyh çizgisinde gelişen felsefi ahlâk anlayışının mecz edilmesiyle muhteva kazanmış ahlaki bir terimdir (Akşit, 2018: 54). Birçok Osmanlı ahlakçısı aynı esasa dayalı genel bir tarif ortaya koymuşlardır” (Erdem, 2006: 53).

1.2. Ahlak İlmi Nedir?

Ahlak kelimesinin anlam karşılığı dışında ilim olarak ahlak ya da ahlak felsefesi iseen genel anlamda İslam düşüncesinden hareketle ‘güzel huylu olmak’ için yapılması gerekenleri ele almaktadır. Kınalızade ise ahlak ilmini üç şekilde şöyle ele almıştır:

(a) Bir başka şahıs mülâhaza olunmadığı apaçık olup, tek şahıs olarak bir kişiden meydana gelen fiil ve amellerdir. Bunlardan bahseden Amelî hikmete ‘İlm-i Ahlâk’ derler. Zira bu ilimde her şahsın huyundan bahsolunur. Nasıl olmak gerek ki, iyi ve övünülecek bir huya sahip olunup, çirkin ve yerilen bir huydan kaçınılsın? Kişi tenhada ve yalnız bile olsa kendine hâkim, cömert, namuslu olup, hiddetli, cimri, namussuz olmamalı. Buna benzer huy ve kişisel davranışlardan bahseder.

(b) Ev halkı ile olan fiil ve amellerinden bahseden ilimdir. Buna ‘İlm-u

tedbiri'l-menzil' (Aile Ahlâkı) denir. Herkes ev halkı, ailesi, çocukları, hizmetçileri, çalıştırdıkları ile ne şekilde alâka kurup toplanmalı, oturmalı ki, intizama kavuşup yükselsin!

(c) Bütün şehir halkı ve bütün diyarın karışması itibariyle meydana gelen tavır, davranış ve fiillerdir ki, bundan bahseden ilme 'İlmuted-biri'l-medîne'(Devlet Ahlâkı) denir (Kınalızade, ty.: 32-33).

Abdurrahman Şeref *Ahlak İlmi* adlı eserinde ise şöyle ele alır:

Ahlak ilmi, beşeriyetin hakiki yolunu belirleyen, diğer bir ifadeyle insan ruhunun yetilerini olması gereken gerçek değerine ve mükemmelliğe sevk eden ilkelerden bahseder.

Yaratılış gayesini tanımayı, sahip olduğu yetileri ve gücü mükemmel hâle getirmeye doğru sevk etmeyi öğreten ilim, ahlaktır. Amaçlanan hedefe ulaşmak ahlak ilminin ilkelerine uymakla gerçekleşir. Vazifelerini hakkıyla yerine getiren, son derece mutlu ve mesut olmaya erişir. Bundan dolayı ahlak ilmi birdir/evrensel; yani kanunları, kuralları bütün insanlığı kapsar, milletlere ve mezheplere göre değişmez(Abdurrahman Şeref, 2012: 17).

Ahlak ilminin ne olduğu üzerine Erdem ise şu görüşleri ileri sürer (Erdem, 2006: 56);

Ahlak ilmi, insanların gerçek mesleğini (insanlık mesleğini) tayin eden, ruhun güçlerini ıslah etmek ve olgunlaştırmak için insanı gerçek mutluluğa ve arzulara ulaştıran kanun ve kaideleri ortaya koyan ilimdir.

Ahlak ilmi, bütün ahlaki olayları metotlu bir şekilde inceleyen bir ilimdir. Gerek son devir Osmanlı ahlakçılarının gerekse öncekilerin ahlak ilmini "Hayatı İdare Etme İlmi", "Vazife İlmi", "Hayır ve Şerrin, Saadetin İlmi" olarak ortaya koymaları hep aynı şeydir; aynı alanların değişik ifadeleridir.

Bu nedenle aileden, sosyal yaşantıdan, ekonomik ve siyasi koşullardan ve eğitimden bağımsız olarak ahlak ilmini ele almak mümkün değildir. Ahlak hem bireyin içinde hem de onu çevreleyen her yerdedir. Özellikle savaş yıllarının ağır etkisiyle toplumda yalan, iftira, haksız kazanç, kötülük etme, başkasının canına, malına ya da ırzına göz dikme ve hızla daha da kötüye gitmenin olduğu bir dönemde ahlaki çözülmenin olması söz konusudur. Osmanlı aydını etkilendiği Fransız filozofların ahlak görüşlerini taşımaya çalışsa da ülkenin geleneksel kodlarına aykırı kaldığı için başarılı olamamıştır. Yani son dönem Osmanlı düşüncesinde ahlaki çöküşün önü-

ne geçmenin tek bir yolu vardır o da; geleneğe bağlı olan, temelini, kökünü oradan alan ve İslam ahlakı ile hareket eden bir ahlak anlayışı ve ilmi olacaktır. Tanzimat ile birlikte de zaten özellikle eğitim alanında bunun için çaba sarf edilmiş ve İslam ahlakının ne olduğuna ilişkin dersler eğitimin her kademesinde yer almıştır.

Öte yandan ahlak ilmi, insanların gerçekte ne için var olduklarını, nasıl eylemeleri gerektiğini ve gerçek anlamda mutlu olmaları için gerekli olan ilimdir. İlim anlamında ahlak, tek bir insanın gelişmesinden hareketle, bir toplumu değiştirmeye çalışan disiplin olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda ahlak ve eğitim alanındaki ilişki çok önemlidir. Zengin ahlak ve eğitim arasındaki bağı şöyle ele almıştır (Zengin, 2016: 8):

Ahlak esasları sadece teorik anlamda belirlenen değil, belki bundan daha önemli olarak uygulama boyutu, davranışa ve hayata dönük yönü olan bir olgudur. Bu nedenle ahlak, insan davranışlarının biçimlendirilmesi amacı taşıyan eğitimin en temel konuları arasında yer almıştır. Ahlak eğitimi, insanın yaratılıştan getirmiş olduğu özelliklerin, ahlaki esaslara uygun olarak iyi yönde geliştirilmesi çabasıdır. Eğitimin temel hareket noktası olan amaçların belirlenmesi ve nitelenmesinde ahlaki erdemlerin insan davranışlarına yansıtılması her toplumda ve her dönemde daima var olmuştur. Bu nedenle ahlakın evrensel ilkelerinin yanında kendi kültürümüze ait güzel ahlaka dair davranış kalıplarının yeni nesillere davranış olarak kazandırılması eğitimin en temel hedefi olmuştur. Ahlak eğitiminde temel alınacak değer ölçütlerinin neler olduğu konusunda inanç unsuru gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur.

Yani Osmanlı Devleti'nde verilecek bir ahlaki eğitim ahlakın evrensel ilkelerini öğretmenin yanı sıra İslam dininin ahlak öğretisini de ele alıp incelemeyi gerektirecektir. Görkaş ise *Osmanlı Mekteplerinde Ahlak* isimli kitabında bu hususu şöyle ele alır:“(…) ahlak kavramı, aynı zamanda ‘ahlak eğitimi’ni içeren bir kavramdır. Ahlak eğitimi ise, ‘iyi ilkesi’ içeriğinin eğitilen kişiye/öğrenciye aktarılması sürecidir. Aktarılabilecek olan iyi içeriği, ya genel ‘ahlaklılık bilinci’ni, ya ferdi/üyesi olduğu toplumun kabul ettiği ‘iyi içeriği’ni ifade eder. Birinci anlamıyla iyi, bir teoriyi; ikinci anlamıyla iyi, bir pratiği, moral normları ifade edecektir. Her iki anlamıyla birlikte iyi ise ahlak felsefesidir” (Görkaş, 2014: 7).

Bu noktada ahlak ilmi üzerine verilecek eğitimin sadece okullar kana-

lıyla ortaya konulması mümkün olmayan bir eğitim olduğunun da zikredilmesi gerekmektedir. Çünkü ahlaki alan, deney ve gözleme tabi olan ya da birtakım formüller ile çözülecek bir alan değildir. Ahlak ilmi başka bir ilim talimi ile kıyaslanamayacak kadar toplumun bütün kısımlarından hareketle ortaya konulan, kutsal ve değerli bir alandır. Onun alanı, 'ailemin mihrakı olan insan'ın alanıdır. Bu insan, ana rahmine düştüğü andan itibaren ahlaki bir değere sahiptir. Bu ahlaki varlık kendisini çevreleyen tüm çevresinden hareketle şekillenmeye başlar. O evde, ailede, çevrede, işyerinde, hastanede, savaşta ve barışta yani toplumun her yerinde ve her olay anında ortaya konulması gereken ve öğrenilmesi gereken bir alandır. Buna 'terbiye' ismi de verilmektedir.

Terbiye, yetişip büyüme ile artma, yüksek bir yere çıkma manasına gelen "rubuv" kelimesinden türetilmiştir. Sözlük anlamı, yetişip büyüme ve yükselmektir. Batı dillerinde dahi böyledir. Halk dilinde bir nevi nezaketli tavır anlatmak için kullanılır. "Terbiyeli adam" veya "terbiyeli çocuk" diye kimlere denildiği malumdur. Ancak filozofların/hukemanın istilahında ifade ettiği anlam başkadır. Eflatun, kitaplarının birinde "terbiyenin gayesi beden ve ruha mümkün olduğu kadar güzellik ve olgunluk vermektir" der. İngiliz filozoflarından John Stuart Mill, bu bağlamda "Terbiye, insanda cibilliyetin müsait olduğu mükemmeliyeti hâsıl etmektir. Bir çocuğu terbiye etmek, dünyevi ve uhrevi görevlerini hakkıyla yerine getirecek hâle koymaktır" demiştir. Alman Kant dahi, "terbiyeden maksat, insanın kendine ve diğerlerine bir alet-i mes'edet kılmaktır" diye tarif eder. Pedagoji biliminde "Terbiye, dini selameti, dünyevi mutluluğu ve güzel ahlakı kazandırabilmek için çocuklara gelecekteki mesleklerini/yollarını belirlemek ve onun gereklilerini öğretmektir" diye tarif edilir (Abdurrahman Şeref, 2012: 20).

İlk çocukluktan itibaren farklı kanallarca edinilen terbiye ve okul hayatında edinilen eğitim yani talim birleştiğinde ise ahlak ilmi ortaya çıkacaktır. Ahlaki bozulmuşluktan kurtulmak için bu nedenle sadece okullardan medet umulmamalı toplumun her aşaması topyekün değerlendirilmelidir. Draz bu hususta insanın çevresinden edindiği tüm eğitimlerin aslında ahlaki terbiyeye dayandığını şöyle ifade eder (Draz: 1997: 114):

Mükemmel insanı terbiye, insanın bütün meleke ve eğilimlerini içerir. Cismin geliştirilmesi ve sıhhatin korunması, bedeni terbiyedir. Lisanın güçlendirilmesi ve anlatımın iyileştirilmesi, edebi terbiyedir. İnsan aklının eğitilerek fi-

kirlerinin ve hükümlerinin sağlamaştırılması, akli terbiyedir. İnsanın doğru ve faydalı bilgiler ve beslenmesi, ilmi terbiyedir. Şuurukainatın güzelliği karşısında uyandırmak ve kişiye bu güzellikleri ifade etmede yardımcı olmak, fenni (sanat) terbiyedir. İnsana içinde yaşadığı toplumun haklarını, orada geçen mevzuatı ve kanunları öğretmek içtimai ve vatani terbiyedir. Fiillerini devamlı olarak doğruya yönlendirmek, buna bağlı olarak güzel ahlaki alışkanlıklar ve köklü güzel huylar oluşturmak, ahlaki terbiyedir. (...) Bu açıklama ve ayrıma bakınca insan, 'ahlak ilmi'nin sadece bu kısımlardan biri olan 'ahlaki terbiye' anlamına geldiği zannına kapılabilir. İşin hakikati, hiç de bu zannın ortaya koyduğu şekilde değildir. Ahlakın kapsamı bütün insani faaliyetleri içine almaktadır.

Bu hususta şu noktayı bir kez daha vurgulamak gerekir. Ahlak ilminin yalnız okullarda verilemeyeceğini söylemek, ahlak ilminin okullarla ya da ahlakın eğitimle bağlantısının olmadığını söylemek değildir. Şüphesiz ahlak ile eğitim arasında koparılamaz bir bağ vardır ve zor zamanlardan geçmekte olan Osmanlı Devleti'nin bu son devrinde ahlak ve eğitim ilişkisi göz ardı edilmiş değildir. Görülmektedir ki İslam düşüncesi etkisi altındaki Osmanlı Devleti'nde ahlak bir İslam ahlakı olarak karşımıza çıkmakta ve bu durum Tanzimat döneminde de aynı şekilde devam etmektedir. Özellikle Batılılaşma ve Pozitivizmin etkisiyle dini inancın bir kenara bırakılması ve hatta asıl yıkımın dini inanç sebebiyle olduğu düşüncesi nedeniyle İslam ahlakına karşı çıkıldığı aşikâr olsa da Tanzimat Dönemi münevverlerinin ahlaki yaklaşımında, İslam dininin ölçüleri önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Yazıbaşı'nın da aktardığı üzere, "insanın iyi ve kötü olarak yetiştirilmesine yol açan ve manevi nitelikli huyların etkisiyle ortaya çıkan davranışların kazandırılması, insanın sahip olduğu iman ve inancın eğitimi ile mümkün olur" (Yazıbaşı, 2014: 763). Ancak bu tutum bazı kesimlerce ya felsefe ve ahlak ilmini anlamamak ya da felsefe ve ahlak ilmini dine uyarlamak olarak ele alınmış ve ahlaki çöküşün ana sebebi olarak gösterilmiştir. Karakuş ise bu durumu şöyle ifade eder: "geleneksel yapımızın dinle olan ilişkisi dikkate alındığında da bizdeki felsefe etkinliğinin önüne çıkan veya çıkartılan engelin din olduğu belirtilmektedir. Gerçekte yalnızca bu durum bile bizdeki felsefe kavrayışının sorgulanmasında dinin göz ardı edilmemesine yeterli gelecek değerdedir" (Karakuş, 2015: 24). Yani felsefe ve din karşıtlığı gibi gösterilmeye çalışılan durum

bile aslında düşünce dünyamız ve ahlaki değerlerimiz için dinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Öte yandan Batılılaşma sürecinin sancısını ve ülke koşullarının vaha- metini bilen son dönem Osmanlı aydını sadece din ile hareket etmek gibi bir dogmatizme kapılmayacaktır ve dinin Osmanlı geleneğindeki önemini ve yerini bilmektedir. Yani o dinden hareket edip sadece ona sapanıp kalmamıştır. Aksine o, devletin geleneksel kodlarının İslam inancına da- yalı olduğu bilincinden ve felsefe geleneği ile değerlerin çöküşüne ilişkin önlem çabasından dolayı dinden bağımsız düşünemeyecektir. Bu aydının tek derdi hızla Batıdan kopya edilmekte olan tüm düşünce ve inançların karşısında geleneğin köklerini de dinamik tutma kavgasıdır yoksa o her şeyi din ile temellendirme çabası içinde değildir. Ancak bazı yaklaşımlar ısrarla bu düşünceye karşı çıkarak bu aydının Pozitivist akım ve geleneksel bakış açısı arasında arafta kaldığını ve bu nedenle de ahlaki çöküşün önü- ne geçilemediğini ifade etmektedir. Örneğin Kaya bu arafta kalma duru- munu şöyle ele alır (Kaya, 2005: 326),

Batılılaşma, kitlelere, yoksullaşma, değer yargılarının çökertilmesi ve aşağı- lanmayla eş anlamlı yansıdı. Değerler çökerken uyum bozuldu; gelen felaket, değerlerin pragmatist yorumunu (N. Kemal), aşağılık duygusunu (M. Akif) ve şizofren kişilikleri (A. Cevdet, R. Tevfik) yarattı. Osmanlı, biraz yenilikçi, bi- raz İslamcı, biraz Osmanlıcı, biraz milliyetçi idi ama aslında hiç birisi değildi. Bu yüzden çöküşü yavaşlatılacağı yerde hızlandırılmıştır.

Bu görüşe göre yani bu dönemde, ne millileşilebilmiş, ne dinileşile- bilmiş ve ne de batılılaşılabilmiştir (Erdem, 2006: 39). Erdem ise bu du- rumu farklı bir bakış açısı ile şöyle ele alır (Erdem, 2006: 17):

Yaklaşık 6 asır çeşitli ülkelerde siyasetiyle, ekonomisiyle, din ve ah- lakıyla hükümlanmış Osmanlı'nın ahlakından söz etmek gerekirse, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bu ahlak bir İslam ahlakı görünü- mündedir. Ancak bu ahlak, Osmanlı Türk'ünün siyaseti, ekonomisi, ilmi, fenni, kültürü, örf ve adeti ile birleşip kaynaşmış ve bütünlüşmüş yepyeni bir İslam Türk ahlakı haline gelmiştir.

Bu iki farklı bakış açısından hareketle denilebilir ki Türk ahlak felse- fesi, İslam ahlakına dayandırıldığı için yerilmiş ya da övülmüştür. Ancak ahlaki bozulma ya da değerlerin çökmesini sadece İslam ahlakına bağla-

manın rasyonel bir temeli yoktur. Bunun yerine Batılılaşma neticesinde ahlaki ilme değil de adeta yalnızca bedensel bir varlık olarak görülen insanın yaşama tarzı, giyinişi, konuşması gibi hususlar üzerinde yani görünüşü üzerinde durulmuş olmasına bağlamak daha uygun olacaktır. Çünkü maddeci görüşün yaygınlaşması, Batı düşüncesinde birey fikrinin ön plana çıkarılarak egoizmin yaygınlaşması, Osmanlı toplumunun genel yapısı itibarıyla biz fikrinin karşısında ben fikrinin konulması, Batı ahlakının her türlü geleneksel ve dini yönünün ortadan kaldırılarak sekülerleşmesi ve insanı bir madde gibi, otomat gibi gören düşünceler onun manevi ve tinsel boyutunu ortadan kaldırmıştır. Oysa ahlaki ilim için ruh ve bedenden oluşan bir varlık olarak insanın bu her iki yönünün de ele alınması gerekmektedir.

2. Osmanlı'nın Son Döneminde 'Ahlak İlimi'nin Önemi

Osmanlı Devleti dönem koşullarında Batı karşısında ilmi geriliğe sahiptir, bunu Batı bilimi ve teknolojiyle çözmeye çalışmaktadır. Ancak bir diğer önemli durum daha vardır ki o da bu ilmi geriliğin ahlaki geriliğe de sebep olmasıdır. Kadim felsefeden beri ahlaklı olmak bilgili olmakla, ahlaklı insan ise bilge insan olmakla aynı anlamda ele alınmaktadır. Erdem'e göre, "bu ilmi geriliğin, içtimai yaşayış ve ahlak üzerinde birtakım menfi tesirleri olduğu muhakkaktır; çünkü medeniyet ve kültürün gelişmesi, ilme, irfana ve maarife bağlıdır. İlim ile ahlak arasında da sıkı bir münasebet vardır. Bilindiği gibi büyük filozof Sokrates, ahlaklılıkla bilgili olmayı eşit tutmuştur. Her ne kadar ilim fikre, ahlak duyguya dayanıyorsa da, ilimde duygunun, ahlakta düşüncenin rolü büyüktür. Netice olarak, ilim, ahlakı; ahlak dailimi etkiler: çünkü ahlaksız ve karakersiz bir ilim adamının ahlaken hiçbir değeri yoktur" (Erdem, 2006: 39).

Eski Amerikan başkanlarından Theodore Roosevelt' e atfedilen 'bir insanı ahlâken eğitmeden, sadece zihnen eğitmek, topluma bir bela kazandırmak demektir' sözü göstermektedir ki toplum içindeki bir birey için ahlak ve bilgi eşit değere sahiptir hatta öncelik ahlaka aittir. Dolayısıyla bilge kişi önce ahlaki değerlere, ahlak ilmine sahip olmalıdır.

2.1. Ahlak İlimi Teorik(Nazari) mi? Pratik(Ameli) mi?

Ahlak ilmi sadece teoriden (*nazari*) ya da sadece pratikten (*amelî*) ibaret değildir. O, hem nazari hem ameli olacak şekilde iki yönlü, iki boyut-

ludur. İlkın nazarı ahlak elde edilerek sonra da ameli ahlak ortaya konur. Onlar birbirlerinden bağımsız değildir, aksine iç içe geçmiş yapıdadır. Kınalızade'ye göre(Kınalızade, ty.: 34-35),

Ameli hikmeti elde etmenin faydaları çoktur. İnsan ilk önce (...), nazarı hikmetle hak itikada sahip olur. Kendini uygun ilimlerle süsler, bâtil itikatlarla her türlü cehaletten sıyrıldıktan sonra ameli hikmeti de elde ederek, güzel ahlâk ile iyi huyları geniş ölçüde bilir. Âdi ve kötü huylardan sıyrılır, dünyada iyi ahlâk sahibi olup, dünya işlerini en güzel yollarla yapar. Âhirette de şerefli bir yere ulaşır, yüksek zatların arasına kavuşarak yüksek saadete ve engin sevaba nail olur. (...)

Hâsıl, insan nefsinin saadeti iki şey ile hâsıl ve hakikî saadet bu iki dereceye vâsıl olmakla mümkün olur:

1. Sahih bir itikada sahip olmak için Hak ilminin tahsili. Bu, nazarı hikmet (Ahlâk ilmi) vasıtasıyla kazanılır.
2. Güzel ahlâk ve sâlih ameli elde edip, çirkin huylan atmak suretiyle elde edilendir. Bunu elde etmek de Ameli Hikmeti tahsil edip, sonra da ilmiyle amel etmek suretiyle mümkün olur. Az önce dediğimiz saadet (...) bu, faziletle mukadder olur. Hak ilminin süsünden mahrum kalıp, itikat mahalli olan kalb, bâtil ile dolmuş, ya da âdi huylarla kirlenmişse, fazilet sahibi kişilerin katına yükselmekten son derece uzaklaşılır. Böyle kişilerin kalpleri ulvî âlemin esintilerine kapalı, yükselme kapıları onlara açık değildir. Rahmet-i Rahman'ın derecelerinden "Deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar..." uzaktırlar.

Yani ahlak ilmi, teoriden başlar ve pratik alanda devam eder. Böylece ona aile yaşantısından, karı-kocanın birbirine karşı vazifelerinden, arkadaş-dost ilişkisinden, yalan söylememeye, gasp etmemeye, öldürmemeye kadar sayamayacağımız beşeri ve toplumsal her alanda ihtiyaç vardır. Her şeyden öte ahlak ilminin hedefi teorik ve pratik olarak her bir insanın doğru, iyi ve bilge insan olması için uğraşmaktır. Osmanlı Devleti'nin bu son dönemi ahlaki bozulmaların ve değerlerin yitirilişinin artık iyice ayyuka çıktığı dönem olduğundan ahlaki ilme önem verilmesi ve bu anlamda çalışmalar yapılması oldukça anlaşılırdır. Öte yandan devleti müreffeh seviyeye çıkarmak ancak içinde yaşayan insanların ahlaki ilmini geliştirmek ile olacaktır. Erdem'in aktardığına göre, "S. Halim Paşa XIX. Asır Osmanlı Cemiyeti'nin yeniden eski gücüne, kuvvet ve canlılığına kavuşabilmesi için ahlaki meziyetlerin, fazilet ve terbiyenin, ilim ve bilginin

önüne geçirilmesi gerektiğini savunur. S. Halim Paşa'yı da A. Rifat şu sözleriyle desteklemektedir: İslam cemiyetleri arasında, hepimizin arzu ettiği maddi ve manevi terakkiye kavuşmak; ancak ahlaki faziletler ile gerçekleştirebilir”(Erdem, 2006: 61-62).

2.2. Ahlak İlmi Öğretilir mi?

Platon'un *Menon* diyalogunda 'erdem'in öğretilip öğretilemeyeceğine ilişkin husus gibi ahlak ilminin de öğretilip öğretilemeyeceği önemli bir sorun olarak son dönem Osmanlı aydınlarını iki kutba ayırmıştır. Ahlaki ilim ile bireyin, ailenin, toplumun, devletin dönüşeceğine inanan görüşleri savunan ve bunların dışında ahlak kavramlarının kişinin hamurunda olmaması durumunda sonradan kazanılamayacağını ve bu ilmin bu sebeple beyhude olduğunu savunan aydınlar mevcuttur. Buna göre insan nasıl mantık öğrenmekle ve mantıklı olamazsa, ahlak ilminin eğitimini alarak da ahlaklı olamaz. Yani insan doğuştan ya iyidir ya da kötüdür. Doğuştan iyi ve erdem sahibi olmayan bir insanı, sonradan erdem sahibi yapmak mümkün değildir. Eğitim bu anlamda kifayetsiz kalacaktır. Oysa Erdem'in aktardığına göre bu görüşe karşı çıkanlar şu yanıtı verir:“ahlak ilmi sayesinde insan, iyi davranış ve üstün ahlakın yüceliklerine nüfuz eder; dini emirlere ve ahlakın reddettiği kötü fiillere vakıf olur. İnsan, ahlak ilmi sayesinde mümkün olduğu kadar kötü ahlakı yok etmeye çalışır ve iyi ahlakın devamını sağlar”(Erdem, 2006: 62).

Ahlak-i Alai kitabı ile oldukça dikkat çekmiş olan Kınalızade ahlakın huy olan kelime karşılığından hareketle sorduğu “Huy değişir mi?(...) Bir insanın kendi huyunu kesip atarak, başka bir huy elde etmesi mümkün müdür?” sorularına verdiği yanıtlar dikkat çekicidir. O bu hususta üç görüşten bahsedebileceğini söyleyerek şöyle ele alır (Kınalızade, ty.: 36-37):

Birinci görüş: Huyun değiştirilmesi mümkün değildir. Kişinin benliğinde meydana gelen huy asla değişmez. Zira hulk (huy) doğuştan ilgilidir. Bu da haricî müdahalelerden müteessir olmaz ve yerinden sökülüp atılmaz.

İkinci görüş: Huy iki nevidir: Birisi, tabiidir. Yani asıl hilkatte (yaratılıştan) mevcuttur ki, bunun değiştirilmesi mümkün değildir. Diğeri ise, anlaşma ve alışkanlıklarla kazanılan huydur ki, bunun değiştirilmesi mümkündür.

Üçüncü görüş: Ahlâkın değişmesi mümkündür. Zira hiçbir huy tabii değildir. Aksine haricî sebeplerle hâsıl olur. İslâm bilginlerinin hepsi ve filozofların

çoğu bu yolu doğru bulup tercih etmişlerdir. Bu görüş, saydığımız üç görüşün en doğrusu, en üstünüdür.

Yani insanın doğuştan getirdiği yaratılış özellikleri önemlidir zaten *bulk* kavramının bir anlamı da budur. Ancak ahlak kelimesi aynı zamanda karakter anlamına da gelmektedir. Bu da doğuştan getirdiğimiz özellik ya da yatkınlıkların sonradan değiştirilebileceği anlamına gelmektedir. Kınalızade bu hususu şöyle ifade eder (Kınalızade, ty.: 31-32):

Bazı filozoflar; yaratılış, tam hayır, sırf kemâl üzerinedir. Ama sonra şehvânî hislere uymak, dünyanın çirkin sayılan işlerine bağlanmak, saadet ve hayır elde etmeyi ihmal etmek şer ve kötülük yapanlara karışmakla, âdi ahlâkı kazanmakla yaratılışa aykırı, çirkin huyların sahibi olunur. Kişi bu durumda yaratılışına zıt hareket etmiş olur.(...)

Bazı filozoflar da bunun aksi olan görüşü ileriye sürmüşlerdir. Bunlar derler ki; İnsan, yaratılışı itibarıyla hayır üzere değildir. Her ne kadar ruhun cevheri nûrânî ise de, kötülükte karıştığı için şerre meyyâldir. Lâkin bazıları hidâyet yollarına sevkeden bir hâdî (doğru yola sevkeden)nin yardımı ile yaratılışını değiştirerek hayır işlemeye doğru yol alır. Bu yola girebilmesi için de kişinin nefsindeki şer, kötülük ve zulmet cevherinin nûrânî cevhere mutlaka üstün olmaması gereklidir.

Filozofların ekserisinin görüşü ise şu şekildedir: İnsan nefsi, yaratılışında ne sırf hayır, ne de sırf şer üzeredir? Bilâkis iki tarafa da istidadı vardır. Eğer iyi ahlâka sevkedecek bir yardımcı mürşid bulursa ve Allah'ın razı olduğu ahlâkı kazanır ve güzel amelleri işlerse, mesut ve kemâl sahibi olur. Böyle yapmayıp da rezil kişilerin yakını olup, müstehcen, çirkin amelleri işlerse; kötü ve düşük olur, hüsrana yuvarlanır.

Ahlaki ilim, insanı insan yapar, bu insan kişi, kâmil ve mutlu insan olur. Abdurrahman Şeref ahlak ilminin ilkelerine uyulduğu takdirde insanın ahlaklı, kâmil ve mutlu olacağını şöyle ifade eder:“yaratılış gayesini tanımayı, sahip olduğu yetileri ve gücü mükemmel hâle getirmeye doğru sevk etmeyi öğreten ilim, ahlaktır. Amaçlanan hedefe ulaşmak ahlak ilminin ilkelerine uymakla gerçekleşir. Vazifelerini hakkıyla yerine getiren, son derece mutlu ve mesut olmaya erişir. Bundan dolayı ahlak ilmi birdir/evrenseldir; yani kanunları, kuralları bütün insanlığı kapsar, milletlere ve mezheplere göre değişmez”(Abdurrahman Şeref, 2012: 17).

Kamil insanın bulunduğu yerde her bakımdan yetkin bir toplum ortaya çıkar. Tam anlamıyla ahlaki ilmin uygulanabileceği bu durum ideal bir düzlemdir. Gerçekte tam anlamıyla karşılaşmak mümkün değildir eğer olsaydı Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin önüne geçilmesi mümkün olabilirdi. Ancak Batılılaşmanın ilk etkilerinin baş gösterdiği Tanzimat Fermanı ile birlikte içselleştirme değil de dıştan yama yapma politikası her alanda olduğu gibi ahlaki ilim alanında da başarıyı engellemiştir. Tam anlamıyla bir uygulaması mümkün olmasa da devletler ahlaki ilme yaklaşmak için ona önem vermelidir.

Sonuç

Osmanlı'nın son döneminde 'ahlak ilmi'nin yeri önemi üzerinde durmaya çalıştığımız bu çalışmada ahlakın, bilim, teknik ya da askeri ilerleme ya da gerilemeden bizzat etkilenen bir mevhum olduğu ile karşılaşılmıştır. Çünkü bir devletin bilimsel alandaki yeterliliği toplumunun, insanının ahlaki yeterliliğini de ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti geleneksel İslam ahlakı ile temellenmiş bir toplumdandır. Ancak devlet düzeninde yaşanan başarısızlıkların tümü ahlaki alana da sirayet etmiş ve Batı toplumunun sadece bireyi ön plana çıkaran egoist, pragmatist, hedonist, pozitivist ve maddeci görüşleri nedeniyle bozulmalar baş göstermiştir. Bu dönemde Türk İslam ahlakından uzaklaşmış ve değerlerin içi boşaltılmıştır. Son dönem Osmanlı aydını bu tehlikenin farkındadır. Bu anlamda ıslahatlar yapılmış olmasına rağmen devletin genel durumu itibarıyla de ahlaki çöküşün önüne geçilememiştir. Ancak burada ahlaki ilme verilen değeri göz ardı etmemek gerekmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin çöküşüne engel olamadıysa da İslam ahlakının köklü geçmişinden temellenen Ahlak ilmi Cumhuriyet Döneminde toplumun iç dinamiklerinin oluşturulmasında aile yaşantısından iş ahlakına, terbiyeden talime kadar pek çok açıdan belirleyici olmuştur.

Kaynaklar

- Abdurrahman Şeref (2012). *Ahlak İlmi*. (Sad. M. Uyanık, A. Akyol). Ankara: Elis Yayınları.
- Akşit, M. (2018). İbn Rüşd'de Siyaset ve Ahlak İlişkisi. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 47-65.

- Arıcan, M. K. (2016). Ahlak, Etik ve Ahlak Felsefesi. *YBÜ-ULİSABÜLTEN*, Nisan, 11-23.
- Cevizci, A. (2015). *Etik: Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Draz, M. A. (1997). Ahlak İle Eğitimin Alakası. (Çev. H. E. Sert). *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 113-117.
- Erdem, H. (2006). *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Gökalp, Z. (1989). *Türk Ahlakı*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Görkaş, İ. (2014). *Osmanlı Mekteplerinde Ahlak*. Ankara: Birleşik Yayıncılık.
- Karakuş, R. (2015). *Felsefe Serüvenimiz*. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.
- Kaya, B. (2005). *Türk Felsefe Tarihi*. İstanbul: Asya Şafak Yayınları.
- Kaya, U. (2013). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Kınalızade Ali Efendi (2018). *Ahlak: Ahlak-i Ala-i*. Tercüman Gazetesi Kervan Kitapçılık.
- Özlem, D. (2004). *Etik: Ahlak Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Saruhan, M. S. (2014). İslam Düşüncesinde Ahlak İlmi. *Eskişen*, 28, 53-66.
- Yazıbaşı, M. A. (2014). Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitim ve Öğretimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 761-780.
- Zengin, S. A. (2016). İslam, Ahlak ve Etik, *YBÜ-ULİSABÜLTEN*, Nisan, 5-10.

Öz: Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bir geleneğe ve ahlak yapısına sahiptir. Özellikle İslam dininin ahlak yapısının ve İslam felsefesinin ortaya koyduğu ahlaki yapı üzerine inşa edilmiş bir geleneği vardır. Ancak Devletin son döneminde (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar) bilim ve teknolojinin gelişmesi için çaba sarf edilirken Batının etkisi altında kalmıştır. Öte yandan bu Batı etkisi yalnızca teknik, askeri anlamda değişimlere sebep olmamış, bir yandan da toplumsal yönlerin tümünde bir değişime sebep olmuştur. Çalışmamızda bu değişimin, askeri, teknik ve bilim alanındaki yenileşme faaliyetlerinin ahlaki alanı nasıl dönüştürdüğü, devletin fertlerinden umumi yapısına ve eğitim politikasına kadar ne tür değişimlere ve bozulmalara sebep olduğu üzerinde durulacaktır.

Buradan hareketle bu bozulmanın yani ahlaki yozlaşmanın, değerlerin çöküşünün önüne geçilebilmesi için öneri olan ahlak ilminin ne olduğu, yeri ve önemi üzerine bir inceleme yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, ahlak, ahlak ilmi, terbiye, değerler.

